

пілим, але факт невиявлення в підозрюваного викраденого майна, знярядь і засобів здійснення нападу при відсутності істотних доказів його винуватості дозволяє йому звернутися до тактики захисного поводження. Ця обставина вказує на необхідність застосування екстрених і ефективних заходів щодо розшуку викраденого майна з використанням допомоги оперативно-розшукових підрозділів.

Література

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории — к практике. — М., 1988.
2. Колесниченко А. Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: Дис... д-ра юрид. наук. — Х., 1967.
3. Корпоухов В. П. Основные положения методики расследования отдельных видов преступлений // Материалы научной конференции. — Красноярск, 1972.
4. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. — Свердловск, 1975.
5. Драпкип Л. Я. Понятие и классификация следственных ситуаций // Следственные ситуации и раскрытие преступлений: Сб. науч. тр. — 1975. — Вып. 41.
6. Белкин Р. С. Курс криминалистики. Т. 3. Частные криминалистические теории. — М., 1997.
7. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: Монографія / ОПОА. — О.: Фенікс, 2007.

УДК 343.919-057.36

В. М. Плахотіна

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ — СПІВРОБІТНИКА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Підвищений інтерес до вивчення особистості «злочинця — співробітника правоохоронних органів»* визначається не тільки відмітною рисою злочинів, учинених людьми, які самі покликані дотримувати й охороняти закони, але й поширеністю злочинних діянь із боку охоронців порядку, тенденцією зростання корумпованості в їхньому середовищі.

Особлива процедура прийняття громадян на службу в правоохоронні органи повинна виключати можливість впровадження в середовище співробітників правоохоронних органів осіб, які не відповідають запропонованим вимогам і схильні до порушень. Більше того, «належність співробітника правоохоронних органів до конкретної професійної групи об'єктивно передбачає відповідність його поведінки певним нормам, правилам і стандартам, морально-етичним вимогам суспільства до нього як до професіонала. У цьому випадку призначення на державну службу є проявом особливої довіри, яку співробітник правоохоронних органів повинен виправдати правильним виконанням обов'язку» [12, 72].

У той же час особливості службової діяльності, специфічність праці співробітників правоохоронних органів, володіння владними державними повнова-

женнями й відносною самостійністю в діях передбачають й імовірність деяких помилок, які, однак, не тільки можуть іти врозріз із моральними настановами, але й перерости в різні зловживання з непоправними наслідками.

Учиняючи злочини, такі співробітники правоохоронних органів використовують професійні знання, навички й можливості, активно протидіють процесу розкриття й розслідування злочинних діянь, нерідко випереджаючи дії своїх колег. Особливо турбує легкість, з якою деякі співробітники, а особливо молоді, ідуть на конфлікт із кримінальним законом. «Будучи схопленими за руку, вони, не занадто бентежачись, визнають, що прийшли в правоохоронні органи саме заради «лівих» заробітків» [5, 9].

Поширеність подібних фактів підриває саму основу існування органів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю, негативно позначається на ефективності боротьби зі злочинністю й різко знижує авторитет правоохоронних органів і державної влади в цілому. Кадрові перестановки останніх років і реформування структурних підрозділів правоохоронних органів не дозволили скоротити ані «внутрішньої», ані «зовнішньої» плинності. Як наслідок, якісний склад правоохоронних органів ще більше віддалився від потреб практики боротьби зі злочинністю. Корислива мотивація в деяких співробітників (при їхній матеріальній забезпеченості на рівні виживання й правової незахищеності) стала превалювати над їхньою професійною етикою, що зводить нанівець благі наміри в очах громадськості. І можна стверджувати, що девальвація світогляду й ідеалів співробітників правоохоронних органів на тлі дискримінаційної політики боротьби зі злочинністю продовжує прогресувати, хоча деякі керівники стверджують зворотнє: «спостерігається стабілізація», «оправилися від непевності» і т. ін. А збільшення фактів порушення законності й учинення злочинів співробітниками є свідомством того, що стабілізація і навіть істотне поліпшення результатів у забезпеченні дотримання законності й запобігання злочинам із боку співробітників створюються штучно.

Усе це у свою чергу визначає необхідність дослідження особистості співробітника правоохоронних органів, який учинив злочин.

Розкрити причини злочинів неможливо, не розглядаючи особистість злочинця. Особистість — друга сторона у взаємодії із середовищем, і в ній кореняться суб'єктивні причини, які призвели до вчинення злочинів досліджуваного виду. Саме тому в криміналістичних дослідженнях приділяється велика увага особистості злочинця [3; 7; 8; 10; 11]. При цьому в окремих роботах обґрунтовано підкреслюється, що «дані, які характеризують соціальне середовище й особистість, треба враховувати не як такі, що стоять поруч, а як такі, що взаємно впливають один на одного в рамках єдиного процесу, у конкретних умовах місця й часу. Особистість є активним компонентом у цій взаємодії» [2, 91; 4, 101]. Криміналістичні узагальнення дозволяють повніше й глибше вникнути, використовуючи наукову основу, у складну й динамічну структуру особистості, розкрити в процесі вивчення складові цієї структури, що зазнали найбільшої криміногенної деформації, виявити стабільність і чинність антигромадської настанови особистості, а отже будувати обґрунтовані прогнози пове-

дінки й вживати профілактичних заходів. У цьому зв'язку варто визнати справедливою думку А. І. Алексєєва про те, що особистість є основною й найважливішою ланкою механізму злочинної поведінки та її особливості, які породжують таку поведінку або сприяють їй, повинні бути безпосереднім об'єктом запобіжного впливу.

Особистість співробітника правоохоронного органу, який учинив злочин, з одного боку, несе на собі найбільш загальні ознаки особистості злочинця взагалі, а з іншого боку, вбираючи в себе все різноманіття особистостей, що вчиняють конкретні злочини даного виду, відображає в узагальненій формі особливості особистості по категорії «власне правоохоронних» злочинів.

Особистість «злочинця — співробітника правоохоронних органів» як узагальнений образ, побудований з різноманіття конкретних особистостей, які вчинили різні злочини в певний період часу, мінлива. Залежно від того, які злочини переважали у структурі в той чи інший період, змінюється й зміст особистості злочинця — співробітника правоохоронних органів. Головне ж полягає в тому, що особистість є не випадковою на статистичному рівні стосовно факту вчинення злочину взагалі та з використанням своїх посадових повноважень і можливостей зокрема.

Відправним положенням у вивченні будь-якої особистості є її розуміння як цілісного утворення, як єдності всіх властивостей й якостей, що відображають взаємозв'язок, взаємозалежність особистості і соціального середовища, в якому живе й виховується людина та в якому вона себе проявляє. При цьому жодна з якостей особистості, узята ізольовано, не визначає й не може визначити зміст поведінки, у тому числі й злочинної.

Варто погодитися з прийнятим криміналістичним підходом до вивчення особистості злочинця, що опирається на кримінально-правове рішення й визначає, насамперед, особистості тих, хто був визнаний відповідно до закону винним у вчиненні злочину. Однак це не виключає можливості й необхідності ретроспективного вивчення особистості в розвитку, щоб з'ясувати процес формування й закріплення негативних морально-психологічних особливостей, що зумовили злочинну поведінку.

Перехід до аналізу особистості злочинця передбачає наявність необхідної й достатньої криміналістичної інформації про властивості і якості особи, яка вчинила злочин. Опис цих властивостей і характеристик буде вихідним етапом для оптимізації процесу розроблення й реалізації заходів профілактики злочинів.

Криміналістична характеристика особистості злочинця передбачає виявлення й вивчення трьох основних компонентів:

- соціально-демографічних ознак (соціальне походження й стан, сімейне й посадове становище, національна й професійна належність, а також рівень матеріальної забезпеченості);

- морально-психологічних властивостей (ціннісні настанови й орієнтації, соціальні позиції й очікування, характер і темперамент, рівень моральної й правової свідомості, потреби, інтереси, погляди, переконання й звички, що лежать в основі мотивів злочинної поведінки);

– кримінально-правових характеристик (дані про спрямованість, зміст і мотивацію, одноособовий або груповий характер злочинної діяльності, її тривалість й інтенсивність).

Розглядаючи соціально-демографічні дані співробітників правоохоронних органів, які вчинили злочини, слід зазначити, що переважну більшість злочинців становлять особи чоловічої статі. Безперечно, діапазон злочинних посягань чоловіків значно різноманітніший.

Частка жінок-злочинниць у вивченому масиві кримінальних справ не перевищує 4,1 %. Це можна пояснити як загальною зниженою кримінальною активністю жінок, так і тим, що вони значно рідше виконують суцільно професійні функції співробітника правоохоронних органів, та й становлять вони серед атестованих співробітників тільки 10%.

Слід зазначити, що злочинні прояви жінок-співробітниць у всіх вивчених нами кримінальних справах пов'язані зі службовою діяльністю. Їх кримінальна активність більшою мірою проявляється лише в тих сферах діяльності, де вони виконують посадові обов'язки й мають можливість використати їх у своїх цілях, у тому числі й злочинних. Тут найпоширеніші факти зловживань посадовими повноваженнями, одержання хабара або посередництва в хабарництві й посадова підробка. Причому дані злочини найчастіше відбуваються в групі, де жінці належить другорядна роль.

Для планування й організації профілактичної роботи зі злочинцями необхідне вивчення їхніх вікових характеристик, що дозволить судити про криміногенну активність й особливості антигромадської поведінки осіб різного віку. Раніше вже відзначалося, що злочинцями переважно стають молоді співробітники [9, 87; 1, 108]. Це підтверджують і дані нашого дослідження. Найбільшу частку колишніх співробітників правоохоронних органів, що відбувають покарання у вигляді позбавлення волі й опитані нами, становлять особи від 25 до 29 років — 34 %, причому 81 % з них становлять особи рядового й молодшого начальницького складу. Вікова категорія осіб рядового й молодшого начальницького складу, засуджених за злочини, у віці 20–30 років також домінує. Основна частина засуджених середнього й старшого начальницького складу має вік від 30 до 40 років (60 %). «Омолодження» серед злочинців — співробітників правоохоронних органів пояснюється не тільки постійним припливом молодих фахівців, які через свою недосвідченість можуть допустити незаконні дії. Тим більше що в перші роки служби молодий фахівець намагається реалізувати тільки позитивні настанови, закладені в період навчання в навчальному закладі, під час проходження стажування і т. ін. Але його знання, моральні переконання в ряді випадків вступають у колізію із практичною діяльністю, що позначається надалі на формуванні «професійної свідомості юриста з усіма його недоліками» [6, 174].

Для осіб, які вчинили посадові злочини, характерний більш зрілий у порівнянні з іншими категоріями злочинців вік. При вчиненні цих злочинів найбільша «активність» спостерігається серед посадових осіб від 30 до 45 років (72 %). Перевага цього віку в структурі посадових злочинців може бути пояснена за-

гальною демографічною характеристикою осіб, які перебувають на службі в правоохоронних органах. На посади начальницького складу правоохоронних органів, як правило, призначаються особи, які мають певний стаж практичної роботи, життєвий досвід, освітню й спеціальну підготовку. Разом із тим слід зазначити, що останнім часом намітилася тенденція до певного «омолодження» учасників посадових злочинів. Такий стан пов'язано як із загальною тенденцією до зміни вікового складу співробітників, так і з відсутністю в них спеціальної підготовки до здійснення службових функцій, що утрудняє виконання посадових обов'язків або сприяє формуванню неправильного ставлення до них. Тому посадові злочини, вчинені молодими співробітниками, як правило, відбуваються без використання необхідного «маскування» і звичайно швидко розкриваються.

Вікові особливості злочинців позначаються і на змісті мотивів і цілей злочинної діяльності. Злочини співробітників правоохоронних органів звичайно пов'язані з трьома мотивами: користь, інша особиста зацікавленість й інтереси неправильно зрозумілої службової необхідності, які, за даними нашого дослідження, становлять відповідно 70 %, 18 % й 12 %.

Бажання мати багато грошей і реальні можливості їх заробити протиправним шляхом призводять в окремих випадках до того, що молодий співробітник для досягнення цієї мети «готовий на все». Майбутнє, на їхню думку, безтурботне «грошове» життя з розвагами розбурхує уяву, робить байдужим до інтересів суспільства, до свого обов'язку, вірності присязі тощо.

Для криміналістичної характеристики особистості співробітників правоохоронних органів, які вчинили злочин, істотне значення має градація їх за кадровим складом. Серед співробітників, які вчинили злочини, абсолютну більшість становлять особи рядового й молодшого начальницького складу (більше 58 %). Особи середнього й старшого керівного складу (начальники відділів і служб) становлять 34 % й 7 % відповідно.

Важливим криміналістичним фактором, що характеризує особистість співробітників правоохоронних органів, які вчинили злочини, є стаж їхньої практичної діяльності в правоохоронних органах. Із загальної кількості опитаних 31,5 % мають стаж від 1 до 3 років, кожен п'ятий співробітник (20 %) на момент здійснення злочину мав стаж від 3 до 5 років, особи зі стажем менш 1 року й зі стажем 10 і більш років становлять по 16 % відповідно. Найменшу групу опитаних (14,7 %) становили особи, що мають стаж від 5 до 10 років. Таким чином, 67,5 % засуджених працювали в правоохоронних органах не більше 5 років.

Досить важливими, на наш погляд, є відомості про те, у яких підрозділах правоохоронних органів працювали засуджені. Тут доречно буде відзначити, що місце, займане в позначеному ряді представниками тієї чи іншої служби, повинне визначати й ступінь уваги підрозділів, що здійснюють запобігання правопорушенням і злочинам із боку співробітників правоохоронних органів.

Не менш важливими рисами, що характеризують особистість злочинця, є його морально-психологічні властивості і якості, що дозволяють зрозуміти причини злочинної поведінки. Вони містять широкий спектр внутрішніх позицій особистості (потреби, інтереси, моральні позиції, розвиненість волі, почуттів

і т. ін.) і визначають її спрямованість, орієнтацію, ступінь стабільності до впливу негативних факторів.

З усього різноманіття морально-психологічних властивостей та якостей особистості співробітника правоохоронного органу, що вчинив злочин, найбільш доцільним уявляється розгляд у її структурі, по-перше, підструктури спрямованості, що характеризує систему потреб, мотивів і цілей діяльності; по-друге, професійної підготовленості як системи знань, умінь і навичок; по-третє, індивідуальних психофізіологічних особливостей інтелектуальної, вольової, емоційної й моральної сфер особистості, зміна яких впливає на виникнення різного роду деформацій особистості.

Як відомо, життєві цілі, соціальні очікування й потреби будь-якої людини, у тому числі співробітника правоохоронної служби, засновані на його потребах, головними з яких є матеріальні. Вони, у свою чергу, визначають вектор ціннісних орієнтацій працівника, формують мотив його поведінки. За сучасних умов, коли декларовані права й гарантії співробітників залишаються на папері, досить характерною позицією для багатьох з них є «страх перед незабезпеченим майбуттям». А якщо заблоковані законні засоби задоволення життєво важливих потреб, можна цілком обгрунтовано прогнозувати протиправний шлях і способи вирішення проблем.

Вивчення думки співробітників правоохоронних органів дає змогу зробити висновок, що переважною мотивацією при вчиненні злочинів їх колегами є, насамперед, прагнення підвищити свій матеріальний рівень життя (48,1 %), бажання задовольнити насущні потреби (29 %), а також прагнення жити на широку ногу та мотиви накопичення (28 %).

Більш того, для поліпшення діяльності правоохоронних органів опитані нами співробітники перевагу віддали поліпшенню матеріального стану й збільшенню зарплати (73 % опитаних), що підтверджує ступінь актуалізації у свідомості співробітників реальної потреби в підвищенні матеріального рівня життя. У цьому зв'язку становлять інтерес мотиви злочинної поведінки опитаних злочинців, які визначають систему їхньої ціннісної, життєвої орієнтації. Більшість засуджених (78,8 %) метою життя бачили досягнення високого матеріального стану (придбання престижної квартири, будинку, автомашини). Лише незначна частина опитаних (11,9 %) назвали метою свого життя підвищення професійного й духовного рівня, завоювання авторитету серед колег, друзів і знайомих. При цьому професійна діяльність співробітників рідко оцінюється ними як творча, що приносить задоволення. Переважають такі оцінки своєї роботи, як складна, важка, невпорядкована, конфліктна, стомлююча, що призводить до зниження працездатності, стресостійкості, підвищення апатії, особистої тривожності й в кінцевому підсумку професійної деформації.

У співробітників, які вчинили злочини, відзначається й відносно низький професійний рівень, що негативно позначається не тільки на загальному рівні правової культури, але й впливає на зростання злочинності у сфері правоохоронної діяльності.

Проведене нами дослідження показало, що в досліджуваній категорії зло-

чинців досить поширений і правовий нігілізм. Співробітники мають досить низький рівень правової свідомості, що зрештою не може не позначитися негативно на стані законності в їхній діяльності, а також на формуванні корисливих мотивів.

Підбиваючи підсумок викладеному, необхідно сказати, що виявлені особливості властивостей й якостей особистості злочинця — співробітника правоохоронних органів в цілому порівнянні з рисами, властивими особам, які вчиняють посадові злочини. Разом із тим ряд особистісних особливостей розглянутої категорії злочинців дозволяє говорити про специфічний різновид посадового злочинця.

Аналіз характеристик особистості співробітників правоохоронних органів, які вчинили злочини, дозволив одержати криміналістичний портрет злочинця — співробітника правоохоронних органів, для якого характерний такий набір особистісних особливостей:

- чоловіча стать (абсолютно домінує у правоохоронному середовищі);
- середній вік від 30 до 45 років; невисока питома вага серед них осіб старшого віку (понад 55 років) пов'язана з тим, що цій категорії більшою мірою властива підвищена обережність, заснована на використанні практичних знань і досвіду приховання злочинної діяльності;
- достатньо високий рівень освіти;
- порівняно невисокий стаж роботи в правоохоронних органах (до 5 років), по мірі збільшення якого не тільки підвищується кваліфікація, але й зміщується акцент протиправної поведінки в бік злочинів посадового характеру;
- переважання серед злочинців осіб середнього начальницького складу, що пояснюється не стільки недоліками відбору кадрів, скільки умовами проходження служби, характером займаної посади й ступенем уразливості при порушенні законності й вчиненні злочину;
- домінування корисливої мотивації, як у посадових, так й у загальнокримінальних злочинах;
- підвищення частки групових посягань, у тому числі й у посадових злочинах, пояснюється не тільки корпоративними інтересами співробітників, але й можливістю надання «посередницьких послуг»;
- відсутність у злочинців стійкої антигромадської настанови щодо поведінки.

На підставі виявлених особливостей загального портрета і його різновидів, позначених для співробітників, що вчиняють посадові злочини, можна виділити групи, що потребують раннього й безпосереднього профілактичного впливу, а також особливого контролю внаслідок великої ймовірності здійснення злочинів особами, які входять до них. А це, у свою чергу, дозволить більш точно визначити об'єкти профілактичного впливу й диференціювати роботу із запобігання злочинам, що учиняють співробітники правоохоронних органів.

Примітка

* Поняття «злочинець — співробітник правоохоронних органів» має умовний характер та визначає в нашому випадку особу — співробітника правоохоронних органів, який вчиняє злочини.

Література

1. Варыгин А. Н., Шляпников О. В. Коррупция в органах внутренних дел // Коррупция и борьба с ней. — М., 2000.
2. Долгова А. И. Криминологическое значение изучения личности преступника // Советское государство и право. — 1973. — № 6.
3. Долгова А. И. Преступление и личность преступника в свете изучения причин преступности // Вопросы борьбы с преступностью. — 1979. — Вып. 30.
4. Дриль Д. Преступный человек // Юридический вестник. — 1982. — Т. 1.
5. Журкин А. Гримасы коррупции // Милиция. — 1999. — № 10.
6. Ледяшев В. А. О совершенствовании структуры методики расследования отдельных видов преступлений // Методика расследования преступлений (Общие положения): Тез. науч. конф. — М., 1976. — С. 171-175.
7. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность. — Ленинград, 1968.
8. Пой И. О. Личность преступника и ее значение в изучении преступности в условиях социального общества // Ученые записки Саратовского юридического института. — Саратов, 1969. — Вып. 16.
9. Раинкин С. Е. Характеристика бывших сотрудников, совершивших насильственные преступления.
10. Ратипов А. Р. Личность преступника: психологические аспекты // Новая Конституция и актуальные вопросы борьбы с преступностью. — Тбилиси, 1979.
11. Сахаров А. Б. О личности преступника и причинах преступности в СССР. — М., 1961.
12. Франке З. Профессиональная этика полицейского. — М., 1972.

УДК 343.985:343.37:349.412

*С. В. Андрусенко***ВЗАЄМОДІЯ СЛІДЧОГО З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ДСБЕЗ
ТА УБОЗ НА СТАДІЇ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ
ПО ЗЛОЧИНАХ, ВЧИНЕНИХ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН**

Складність вирішення завдань при виявленні і розслідуванні злочинів, вчинених у сфері земельних відносин, потребує органічного поєднання оперативно-розшукових заходів і процесуальних дій. Саме від організованості взаємодії слідчих та оперативних підрозділів ДСБЕЗ та УБОЗ, в пріоритетних напрямках роботи яких є викриття злочинів, вчинених у сфері земельних відносин, залежить ефективність боротьби з названим видом економічних злочинів.

Головним завданням взаємодії органів досудового слідства з оперативними підрозділами ДСБЕЗ при розслідуванні злочинів, вчинених у сфері земельних відносин, є своєчасне виявлення, якісне документування злочинів, забезпечення їх повного, усебічного та об'єктивного розслідування, установлення винних осіб, відшкодування заподіяної злочинами шкоди, відновлення порушених прав.

Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами ДСБЕЗ повинна базуватися на принципах відповідальності слідчого за повне, усебічне й об'єктивне дослідження обставин у кримінальній справі, його процесуальної незалежності в прийнятті рішень, за винятком випадків, коли необхідно одержання згоди від